

Crisi, vulnerabilitat i nous imaginaris socials

Asun Pié Balaguer*

Presentació

Vivim en una època convulsa, foragitats per la incertesa, la manca d'enclavaments i una sensació d'aguda angoixa (sense devenir, sense referència històrica). En un context que imposa més que proposa, tot i que veladament; on la immediatesa, la diversió i la velocitat s'anteposen a qualsevol altra cosa. No hi ha lloc per la reflexió, la pausa o la lentsitud. Com ens deia Alba Rico¹, el capitalisme és un sistema productiu que no pot aturar-se, que no pot alentir el pas, fer pauses, parar-se a descansar. És com una roda de ratolí en la que cal córrer per córrer encara més ràpid. L'única manera de començar a parlar i a pensar és aturar-nos. Deixar de fer-nos a nosaltres mateixos productius, produint i consumint, fent i corrent sense sentit o amb un sentit merament mercantil. Deixar de fer-nos empresaris de nosaltres mateixos, rendibilitzant processos, formacions o qualsevol cosa que fem i passar a convertir-nos en subjectes que alenteixen el ritme, que es fan, en el seu extrem, improductius. Diguem-ne, d'això últim, fer política de la inutilitat, i en aquest (re)fer-nos (com a inútils), potser recuperem la nostra humanitat. Al capdavall hem de ser conscients que el capitalisme és un sistema de producció que té les seves pròpies necessitats i aquestes no tenen per què coincidir amb les necessitats socials o humanes de tots aquells que habitem la societat. Partim doncs d'una diagnosi del sistema, ja profusament treballada per altres autors, que ens alerta de la despersonalització a la que estem avesats, així com de la perversió de les lògiques econòmiques i instrumentals, de la precarietat convertida en útil i productiva, de la pèrdua del teixit comunitari i el sentit del que és comú, del naufragi de la humanitat, del tracte dispensat als immigrants, els sense papers, els pobres, els que no són ningú, de l'apologia de la violència sistemàtica (en les seves diferents cares i modalitats), de l'erosió de la diversitat, de la misèria simbòlica, de la producció d'egos estereotipats, de la coincidència de la moral amb els límits del mercat, de la tolerància feta indiferència, de Palestina, del Sàhara, de la desforestació, del mercat de l'armament, de la criminalització de la mobilitat geogràfica i un llarg etcètera. Aquest context actual és el que ens convoca a haver de pensar l'educació i, en particular l'educació social, per tal que aquesta última sigui alguna cosa més que una gran maquinària de reciclatge humà, de domesticació o de control de conductes desviades. És en aquest sentit, que ens ha semblat important

(*) Doctora en Pedagogia i educadora social. Actualment és professora dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya. La seva trajectòria de recerca se centra en l'estudi dels tipus de participació ciutadana en matèria de polítiques de dependència, els moviments socials emergents i les noves formes d'inclusió social de la diversitat funcional (discapacitat) especialment en el marc de la pedagogia social. Els seus treballs s'han articulats al voltant dels estudis de la discapacitat, específicament intersectorials entre feminisme i *Disability Studies*, en les temàtiques de gènere, identitat política i biopolítica. És membre del LES (Laboratori d'Educació Social) de la Universitat Oberta de Catalunya i del Grup d'Investigació *Barcelona Science and Technology Studies (STS-b)* (SGR 2014-2016). El seu darrer llibre porta per títol *Por una corporeidad postmoderna. Nuevos tránsitos sociales y educativos para la interdependencia* (2014). Adreça electrònica: apieb@uoc.edu

(1) Alba Rico, S.; Fernández, C. (2010) *El naufragio del hombre*. Hondarribia, Hiru.

recollir veus que exploren el nostre present de manera crítica o bé que ofereixen criteris d'anàlisi per pensar la nostra contemporaneïtat. En aquesta direcció s'han seleccionat temes, mirades i discursos emergents que doten d'un altre significat allò que ens succeeix. Busquen aquelles esquerdes i possibilitats que facin efectiva una transformació de la realitat, potser més justa i més honesta.

Així doncs, l'objectiu d'aquest monogràfic és revisar, tot i que parcialment, l'impacte pedagògic de la crisi social i econòmica actual. És a dir, pensar l'obertura de nous significats i llenguatges d'acció socials i educatius. L'ànim és dialogar amb el que pensem que són models emergents, de comprensió o d'acció que doten de noves semàntiques allò que ens concerneix com a humans. Els exercicis són l'explicació i la (re)semantització de la realitat que ens rodeja, produint en aquest gest hermenèutic certa multiplicació dels sentits (del què és humà, del què és educatiu). Davant l'amenaça que suposa la reducció d'un món plural a un món de mercat, totalitzador, es pretén recollir i obrir noves significacions o no tant noves, per oblidades, del que ens concerneix en aquesta època d'agitació. Això és, pensar els avatars d'aquesta crisi en clau d'obertures. Per aquest motiu, les temàtiques transversals que pretenen abastar-se són la revisió del que ens és comú, la vulnerabilitat i el ser precari, les lluites encarnades, la militància i l'educació, la consciència política, la crisi de la democràcia, la indignació i malestar social, noves experiències de llaç social i encontre amb l'altre, noves obertures de significats i orientacions de sentit.

Lluny de pensar o desitjar donar respostes tancades, aquest monogràfic és un honest i humil exercici científic. Com a tal, no parteix de cap ideal de totalitat acabada, com la que es troba en el principi de les ideologies, sinó que explora les fronteres d'allò desconegut amb l'esperança que alguna cosa es mogui (Augé, 2012)². Així doncs, aquí es pensa la crítica com a possibilitat d'un altre ordre d'experiència i, en conseqüència, com a possibilitat de generació d'altres sensibilitats i sentits encara per venir.

La monografia que presentem acull sis temes de total actualitat que o bé travessen l'educació o bé serveixen per revisar-la i pensar-la en una altra direcció. Pedro García Olivo a «Socialcinismos: Conflictividad conservadora vs. autoconstrucción ética del sujeto», ens situa la realitat d'un perillós moviment d'esquerres, potser ingenu, que no és capaç ni de comprendre adequadament els seus orígens devastadors ni de pensar-se autocríticament com a forma d'il·legalisme útil. En aquesta estela, ens submergeix en l'horror de la Il·lustració i tota la modernitat, passant per la seva fallida irremeiable, mort del subjecte i final dels metarelats. La postmodernitat amb les seves incomoditats s'escola en el forat deixat pels principis de la modernitat i amb Foucault es veu, al final del túnel, una tènue llum que lluny de fer-nos tornar a idees d'Utopia simplement ens remet a una vida en construcció, d'experiència i invenció ètica i estètica. Alguna cosa, doncs, de l'ordre positiu encara viu. Però no és fàcil sortir de les estructures de dominació, no caure en la resistència útil d'alguns moviments d'esquerres, potser ni tant sols la voluntat hi té alguna cosa a veure, sinó la confluència d'una sèrie de necessitats vitals, contextuals amb el desig de no deixar-se doblegar per imperatius morals tranuitats.

---

(2) Augé, M. (2012) *La comunidad ilusoria*. Barcelona, Gedisa.

Per la seva banda, Jordi Solé a «Polititzar el malestar: un altre compromís en les pràctiques professionals del camp social», ens situa amb precisió en els perills de subjecció de la nostra contemporaneïtat aferrada a les necessitats del mercat. Ens descriu els mecanismes de dominació que en la seva perversió arriben a envair la mateixa subjectivitat. Un cop individualitzada la precarietat, anestesiada el malestar i interioritzada la por, l'enemic s'instal·la en l'interior de cada un de nosaltres. I en aquestes circumstàncies, dues qüestions importants entren en joc. Per una banda, l'odi cap a la pròpia vida i, en conseqüència, l'adveniment d'una nova gestió de la vida que no té res de teòrica. Es posa en circulació una altra manera de comprendre el món i la mateixa vida. En segon lloc, la necessària politització del malestar que es tradueix irremeiablement en la seva col·lectivització. Finalment, commina els treballadors del camp social i educatiu a fer un gir en les seves pràctiques que prengui en consideració els efectes devastadors del sistema econòmic actual allunyant-se de les clàssiques funcions de control i fiscalització de les diferències.

Seguidament, Miriam Arenas a «El *precariat* davant la crisi: reptes i oportunitats», ens presenta una anàlisi històrica de la construcció de la precarietat oferint-nos els elements clau de descodificació del *precariat* contemporani. Ens il·lustra, tot mostrant-nos les tendències actuals i l'impacte emergent que aquest està tenint a diferents nivells. Entre ells, les noves formes de fer política amb el cos o, seguint l'expressió d'Israel Rodríguez-Giralt, de fer *lluita encarnada*³. Finalment, s'apunten algunes propostes davant la precarització de la vida (renda bàsica, modificació del mercat de treball i la protecció social, reformulació de la cura) que l'educació social ha de poder (re)articular en clau educativa. La tendència actual a convertir l'educació social en pur control, assistencialisme o simple auxili de les categories més desproveïdes, ens alerta de la necessitat d'incorporar claus d'anàlisi com les presentades en aquest article, per tal de poder problematitzar la separació entre la *handicapologia* i les capacitats pel treball. Això és, en simples termes d'integració social. Certament, seguint la vella fórmula foucaultiana *on hi ha poder hi ha resistència*, el *precariat* pot convertir-se en un agent de canvi social. A saber, en una nova configuració del nosaltres o, en paraules de l'autora, en un punt on fer convergir diferents expressions i lluites en una espècie de cos col·lectiu capaç d'anar més enllà de la suma de les diferències.

A continuació, Marina Garcés a «Posar-se en curs. Dels moviments educatius a una educació en moviment: una aproximació filosòfica», entoma una reflexió sobre l'educació en la nostra contingència contemporània que la condueix a defensar la necessitat de dos desplaçaments. En primer lloc, recuperar l'experiència educativa i en segon lloc, posar l'educació en moviment. L'autora supera en la seva aposta els antagonismes simples de defensa o crítica institucionals. I ho fa recuperant l'experiència, del nostre estimat Deligny, en la que l'educació opera en moviment i en múltiples espais i relacions. El pensament utòpic sobre les possibilitats de l'escola, ens porta irremeiablement a la dissolució de la resistència. L'escola convertida en ideal deixa de ser un lloc per convertir-se en una abstracció. Hi ha aquí una terrible col·laboració entre el pensament utòpic i el projecte neoliberal. Per tant, l'escola, per a l'autora, ha de convertir-se en un

(3) Rodríguez-Giralt, I. (2010) «El activismo encarnado». *Barcelona Metròpolis. Revista de Informació y Pensamiento Urbanos*, 79, p. 11-15.

lloc real on circulin els coneixements, les ciències, l'art i on els joves puguin expressar les seves vivències i trobar el seu espai. L'opció? Construir i sostenir espais habitables que facin front a la seva mateixa erosió produïda pel neoliberalisme. Aquest gest de resistència té relació amb l'articulació de llocs comuns que activin experiències educatives emancipadores. Es planteja una idea més complexa del lloc educatiu en la que es fa extensible la idea de construir espais habitables als espais on aprendre. És a dir, obrir-nos a una pràctica de temptatives, a la manera de Deligny, que permeti descentrar i multiplicar els seus centres. Veiem doncs, com la resistència enfront del neoliberalisme, que erosiona els espais habitables, justifica la nostra aposta per recuperar la centralitat de la cura (del món i de la vida) en educació i els territoris de frontera que posen en circulació aquests espais més humans.

Més endavant, Martín Correa-Urquiza a «La irrupción posible del saber profano. Hacia una construcción colectiva del conocimiento en salud mental», presenta un treball que dóna compte de la fiscalització del saber popular i profà sobre la salut mental de la ciutadania. La seva proposta s'ubica en el marc d'una antropologia mèdica que ens avança altres maneres de comprendre el sofriment psíquic. De l'anàlisi dels casos presentats es dedueix una crítica al monopoli del model mèdic hegemònic i la necessària assumpció dels sabers profans en matèria de salut mental. Es tracta d'un gir epistemològic que obre la cosmovisió sobre la bogeria i les diferents formes de tractar-la. Es passa de la consideració del subjecte psiquiatritzat, com a receptor d'una episteme que no li pertany, a la constatació que el seu saber (interior i subjectiu) forma part de les diverses formes que pren la cura. Sobre els sabers experts es planteja una sospita d'etnocentrisme i ignorància que explicaria les seves dificultats per incorporar discursos aliens a la seva lògica. S'apel·la, doncs, a una suma de tots els sabers existents per tal de dibuixar una comprensió holística del sofriment mental. Aquesta manera de conceptualitzar els sabers ubica els subjectes d'anunciació (d'aquests sabers) en un lloc substancialment diferent. Això és, com a subjectes polítics. No hi ha sabers veritables i erronis, com a mínim en termes absoluts, sinó que es tracta de sabers amb sentit propi, personals i subjectius que doten d'una semàntica particular (útil per a un millor estar) la realitat dels individus. Els sabers, des d'aquí (profans o experts), s'haurien de comprendre com a complementaris i horitzontals. Finalment, l'autor ens presenta l'experiència de Ràdio Nikosia, com a territori que explora altres possibilitats, significants i significats sobre la bogeria. Un espai (polític i comunicatiu) que s'articula concertant diferents veus, a l'hora que es revisen i construeixen nous sentits sobre la problemàtica de la bogeria. Un espai, en fi, que fa el món més habitable.

Finalment, Asun Pié Balaguer a «Vulnerabilitat, cura i educació», afirma l'existència d'un error filosòfic i històric en la percepció que l'ésser humà s'ha construït sobre si mateix que ha exaltat els ideals d'autosuficiència i independència. En aquesta direcció recupera una reflexió sobre la vulnerabilitat humana, la seva ocultació, silencis i marginalitzacions per tal d'afirmar la necessitat d'un retorn a la consciència de vulnerabilitat. D'aquí es segueix la promoció de la centralitat de la vulnerabilitat primària en educació, la democratització de la cura, un treball polític del dolor i el cos, així com una modificació de les pràctiques educatives que eviti l'apologia de l'autosuficiència i situï la vulnerabilitat primària com a bé comú. La qüestió, per tant, ja no serà negar la nostra fragilitat i fer-nos éssers autònoms deslliurats de la caducitat, sinó revisar el valor d'aquesta autonomia. Tampoc l'opció serà convertir la centralitat del cos i la cura en mercaderia

educativa sinó, justament, (re)definir el sentit d'aquella autonomia i, en darrer terme, pensar si no serà la cura el que pot fer el món més habitable.

Per acabar, només ens queda afegir que hi ha un element fonamental del nostre context contemporani que ataca d'arrel l'educació. Es tracta d'una promesa avui insostenible: estudiar per arribar a treballar. Per bé que els dos últims segles s'ha sostingut aquesta promesa, avui s'ha vist enderrocada pels cops de la crisi i, probablement també, per un gir de paradigma que afecta la comprensió del món en el seu conjunt. I si bé aquesta promesa ha estat la base i fonament del plantejament educatiu a Occident caldrà, en el nostre temps, pensar-la d'una altra manera. La crisi permet i obliga fer aquesta revisió. Ens força a haver de considerar altres agents, espais, continguts i sentits que l'orientin. La tensa situació actual dibuixa un escenari immensament productiu per la pedagogia social en la base del que és ella mateixa i el seu objecte d'estudi (l'educació social). Per una banda, aquest escenari ens mostra propostes, models o tendències cap a la mercantilització del coneixement. En la lògica de l'ultraindividualisme, velat d'itineraris personalitzats, en què hom dissenya el recorregut a la seva mida, la qual cosa es mou en els paràmetres de *fes-te a tu mateix*. Per una altra banda, neixen i proliferen plantejaments que superen les clàssiques nocions, busquen el defora del capitalisme, fins i tot de la mateixa educació i es resisteixen a ser fagocitats per la bèstia del mercantilisme. Enguany ens trobem en aquest encreuament i només el temps ens dirà si l'educació es (re)inventarà, morirà o ambdues coses a la vegada.